

Magyarország két világháború közötti történetéről

(Vita a Magyarország története VIII. kötetéről)

A 10 kötetes Magyarország története első elkészült — a Horthy-korszakot bemutató — kötetének vitáját 1974. május 17-én a Történettudományi Intézetben rendezte meg a szerkesztőség. A vitán — melyen *Pach Zsigmond Pál* akadémikus, a szerkesztő bizottság vezetője elnökölt —

résztvettek a szerkesztő bizottság tagjai: *Zsigmond László, Mályusz Elemér, Szabad György, R. Várkonyi Ágnes, Kovács Endre, Pamlényi Ervin, Mucsi Ferenc*, a kötet szerkesztői (*Ránki György* főszerkesztő, *Hajdu Tibor* és *Tilkovszky Loránt* szerkesztők), valamint a kötet szerzői. Részt vettek és felszólaltak a testvérintézmények e korszakkal foglalkozó kutatói a MSZMP KB Párt-történeti Intézetéből, az ELTE Bölcsészettudományi és Jogi Karáról, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemről, a szegedi József Attila Tudományegyetemről, az Országos Pedagógiai Intézetből, a Mezőgazdasági Múzeumból, a Hadtörténelmi Intézetből, a Fővárosi Levéltárból. Résztvettek a vitán a Történettudományi Intézet munkatársai is.

A megjelenteket üdvözlő elnöki megnyitó után a vitában először *Gunst Péter* kandidátus, a kötet egyik lektora szólalt fel. Hangsúlyozta az elkészült munka úttörő jellegét, s hogy a kötet szerzői garnitúrája a magyar történetírásban először kísérel meg ilyen részletekbe menő átfogó képet nyújtani a két világháború közötti időszak történetéről. A kézirat, mint a Magyarországi története egyik kötete sikerrel teljesítette a célkitűzését: a Horthy-korszak szintetizáló leírását. A vitathatatlan érdemek mellett természetesen felmerülő kritikai megjegyzéseit három kérdés-csoportba foglalta. Az első csoportba a kéziratban fellelhető szerkezeti hiányokat és aránytalanságokat sorolta, a másodikba a gazdasági és társadalomtörténeti fejezetekre tett észrevételeit, s a harmadikba pedig a kisebb pontatlanságokat és elnagyoltságokat.

A kézirat szerkesztésében érezhető bizonyos aránytalanságot és széttagoltságot véleménye szerint a több szerzőjű művek szükségszerű, szinte természetzerű velejárójaként tekinthetjük. Nehezen küszöbölhetőek ki például az egyes fejezetek ill. az egyes szerzők kéziratrészei közti stíláriis, megformálásbéli különbségek. Néha azonban a kéziratban ezen is túlmenő szerkezeti hiányosságok is mutatkoznak. Így például nem minden esetben következetes az elvi, illetve a leíró részek váltakozása. Ebből azután olyan esetek is fakadnak, ahol zavaró módon felbomlik a kronológiai sorrend; tipikus példája ennek, hogy a munkásmozgalmat tárgyaló fejezetek időben az általános eseménytörténeti részek előtt állnak. A többszerzőjű művek egy másik jellegzetesége: az egységes szempontú, egységes megítélés hiánya. A szerzők és szerkesztők látható erőfeszítései ellenére ez ebben a kötetben is érezhető. Példaként utalt az 1919 utáni korszak jellegének megítélésében kifejezésre jutó nézetkülönbségekre (fasiszta, vagy nem fasiszta jelleg), valamint a Bethlen-konzolidáció egymásnak ellentmondó megítélésére. *Gunst Péter* ugyanakkor megjegyezte: nem tartja szükségesnek, hogy minden kérdésben feltétlenül egységes megítélés érvényesüljön. A szerkesztőknek kell felfigyelni szerinte arra is, hogy az egyes politikai vonulatok nyomkövetése folyamatosabb és az összefoglalásba szervesen illeszkedve, egységesen legyen részletező. El kell kerülni az olyan egyenetlenségeket, mint ami pl. a jobb- és baloldali pártok történetének bemutatásában szembeütően jelentkezik: míg az 1928 előtti időszak elemzésekor részletesen foglalkoznak a szerzők a jobb- és baloldali pártokkal, addig az 1936 utáni időkben a politikátörténeti spektrum ilyen vonatkozásban mintha beszűkülni látszanék.

Itt tette szóvá *Gunst Péter* a kötetben előforduló stílusbeli egyenetlenségeket.

Ezt követően a hozzászóló a gazdaság- és társadalomtörténeti fejezetek problémáinak elemzésére tért ki részletesebben. Ezen fejezetek alapvető megállapításaival, problémaérzékenységével és a kérdések taglalási módjával — mondotta — alapvetően egyetért. Mindössze néhány esetben lát kiegészítést és hővebb tárgyalásmódot szükségesnek. Ezek a következők: több teret kellene szentelni a gazdasági autarchiára való törekvés kibontakozásának, s így elsősorban a vámtörvényt megelőző tárgyalásoknak. Jobban kellene hangsúlyozni a gazdaság és ezen belül az ipar megtorpanását, fejlődésének beszűkülését, a nyugat-európaítól való távolodását, és deformált struktúráját a korszerű igényekhez viszonyítva. Részletesebb elemzést érdemelne a foglalkoztatottság, reálbérek és reáljövedelmek szintjének módosulása is 1939 után. Konkrét esetekről szólva: nem értett egyet azzal a kötetben előforduló sommás állítással, mely szerint az agrártársadalom szociális struktúrájában a gazdasági cselédek a világválság idején is a legalsóbb fokon helyezkedtek volna el. Egyébként is uradalmi és városi cselédek egzisztenciájának leírását általában kissé differenciálatlannak, bizonyos fókig árnyalatlannak érezhetjük.

Felszólalásának befejező részében Gunst Péter néhány kisebb hibára hívta fel a figyelmet. Hiányosságnak tartotta, hogy a „korszak névadója”, a legmagasabb közjogi méltóság birtokosa, Horthy Miklós a kéziratban alig-alig jelenik meg. Szerepéről, funkciójáról csak sporadikus elemzéseket kapunk. Szükségesnek látszik, hogy Horthyn kívül más vezető politikusokról is, legalább a miniszterelnökökről, egységes értékelésű, plasztikus kidolgozású portrék készüljenek. Nem kap elégséges árnyalást a kéziratban a Nagyotádi-féle földreform felvázolása sem. Itt nem csak azt kellene szerinte hangsúlyozni, hogy ez a földreform reakciós, retrográd jellegű és elvetélt volt, s hogy nem is lehetett más, hanem azt is hangsúlyozni kell, hogy fő funkciója az ellenforradalmi rendszer stabilizálásához szükséges politikai tömegbázis kialakítása volt. — Hiányzik a tárgyalásbéli egyensúly a Gömbös-periódus bemutatásakor: míg Gömbös kormányzatának első szakaszáról sok szó esik, addig e politika zátonyra futásáról (így pl. a korporációs törekvés feladásáról) már kevesebbet olvashatunk.

Befejezésül Gunst Péter még egyszer aláhúzta, hogy e hiányosságok mellett mennyire egyetért a kézirat egészének koncepciójával, a lényegi kérdések megítélésével.

Szabad György egyetemi tanár, a történelemtudományok doktora bevezetéseként méltatta a kéziratot, felsorolta azokat a részeket, melyek megoldásával egyetért, de azonnal hozzátéve: a kötet a továbbiakban még igen-igen sok munkát igényel. Alapnak tekinthető inkább, amelyre építeni lehet, mintsem befejezett, minden tekintetben gondosan kimunkált alkotásnak.

Nagyok ugyanis szerinte az egyenetlenségek a kötetben belül: kitűnően megírt részek váltják egymást kevésbé megfelelő, néha alig „megírt” részekkel. Különös figyelmet kell fordítani mind a szerzőknek, mind a szerkesztőknek arra, hogy a stiláris elnagyoltság általában is megszűnjék, és a kézirat nyelvi formája a vállalkozáshoz illő emelkedettebb, egységesebb színvonalú legyen.

Három lényeges kérdéskomplexum kiemelését tartotta szükségesnek: 1. „a történeti ív”, 2. az ún. „öncsonkítás”, és 3. „történeti erők leszűkített ábrázolásának” kérdését. A történeti ívet nem rajzolták meg kielégítően a szerzők. Elsősorban az előző korszakok által létrehozott történeti meghatározottságoknak a nagy történeti ívbe történő szerves beágyazottsága hiányzik. Az előző kötet olyan korszakot zár, amely rendkívül sok és bonyolult problémával terhes, s amelyet ebben a kötetben is jelezni kell. Nem arról van szó, mintha a jelen kézirat szerzői teljesen indifferensek lennének a történeti előzmények vizsgálatával szemben, hanem inkább arról, hogy az előzményt jelentő történeti korszakkal a kéziratban nincs elég kapcsolat, a szálak nem folytatódhatnak, nincsenek viszonyítások, hiányzanak az egybevetések. Ennek köszönhető azután, hogy az önálló magyar államiság problémája a kéziratban fel sem merül. Az olvasó nem érzi annak a jelentőségét, hogy hosszú évszázadok óta először születik szuverén magyar állam, mégha ez a XX. századi magyar állami önállóság oda is fejlődött, olyan is lett, mint amilyen. Nincs válasz arra, miként munkálnak a korábbi századok torzult eredői tovább egy már magában is torz és reakciós államalakulatban. Világos, átfogó választ kell adni arra, hogy volt lehetséges és szükséges, hogy a felépülő új magyar államiság saját szerves előzményeit még csak tovább torzította, olyannyira, hogy azután az önálló államiság ténye eleve devalválódott, még a magyarországi progresszió tudatában is. Ugyanígy a fejlődés nagy ívébe való beágyazatlanság példaként említhetjük Trianon tárgyelását a kéziratban. Szabad György véleménye szerint túlságosan is leegyszerűsítő, s ezért félreérthető, Trianon elnagyolt és terjedelmileg is kevés, hiányos tárgyalása. (A 970 oldalas szövegben alig egy oldalnyi terjedelem jutott ennek a későbbi fejleményeket oly dominánsan meghatározó tényezőnek — jegyezte meg.) Egyáltalán nem kapunk kielégítő elemzést például Trianon gazdasági következményeiről, a Monarchia csődtömegének kényszerű átvételéről, arról a gazdasági handicapról, amellyel az egész korszak indul. Ez annál inkább korrigálandó, mivel tisztáznunk kell végre azt is, vajon a Monarchia csődtömegének öröklése milyen okok, milyen tényezők meghatározó ereje következtében zúdult mintegy sorscapásként Magyarországra a háborús vereséget követően . . .

Az ún. „öncsonkítás” problematikát kifejtve Szabad György megállapítása szerint a

Horthy-rezsim és uralkodó köréi kettős értelemben folytattak önesonkító, önpusztító politikát a magyar nép és a magyar nemzet integritásával szemben. Egyrészt a szomszéd államokban kisebbségben élő magyarság ellenében, létérdekeit teljességgel figyelmen kívül hagyó, rajtuk átnyúló, őket nem egy esetben feláldozó külpolitikai irányvonalat folytattak. Másrészt ugyanúgy a korszakban egyre fokozódó antiszemitizmusban, végső fokon szintén jelentős mértékben az uralkodó osztályok önesonkító politikája testesült meg. Véleménye szerint a kézirat ezekkel nem foglalkozik kielégítően. Hiányzik annak világos és egyértelmű leszögezése, hogy az ún. zsidókérdés és Horthy-korszakbeli „megoldásai” rendszeres és alapos önesonkítási folyamatot jelentettek a magyar történelem adott lehetőségei közepette. Ennek a szisztematikus értékrombolásnak példájául a numerus clausus következményeit említette. Az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet érdemel az a tény, hogy Magyarország számára milyen óriási veszteséget jelentett szellemi és morális téren egyaránt az értelmiség egy jelentékeny részének kirekesztése, elidegenítése és a helyükbe lépők képzetlensége, korrumpáltsága stb. . . Az antiszemitizmust tehát olyan megvilágításba kellene hozni, amely arra is rámutat, hogy az Magyarország történeti érdekei, fejlődési lehetőségei, gazdasági és kulturális továbbhaladása szemszögéből jelentett elsősorban akadályt, hozott létre „maradandó csonkulást”.

Végül „a történeti erők leszűkített ábrázolásának” nevezte azt, hogy a politika- és társadalomtörténeti részek tárgyalásakor nem mutattak rá a szerzők elég határozottan: a konzervatív és fasiszta erők mellett 1919 és 1945 között igenis volt egy másik Magyarország is. Voltak erők az adott időszakban — a munkásmozgalom keretein kívül is, mert erről a kéziratban megfelelően esik szó — és telán nem is jelentéktelenek, amelyek egy liberális és polgári demokratikus Magyarország politikai és társadalmi alternatíváját jelentették. Ha ezt nem hangsúlyozzuk — mondotta Szabad György —, úgy óhatatlanul és a szerzők nyilvánvaló szándéka ellenére, indirekt módon azt bizonyítjuk be, hogy a fasiszta végkifejlet volt a reális és az egyetlen lehetőség a XX. századi magyar történelem egy jelentős periódusában. El kell mondani, hogy például az első zsidótörvény meghozatalakor nem is jelentéktelen tömegek — az értelmiség legjava — elnezték azt, sőt felléptek ellene. Ugyanígy az eddigieknél határozottabban kellene jelezni: a konzervatív erők liberális és polgári tradíciók elleni radikális fellépésükkel a rendszer kiépülésének első pillanatától a fasiszmus számára egyengették az utat, két tűz közé szorítván ezzel a progresszió meglévő erőit, amely erőket azonban még így sem lehetett soha, egyetlen pillanatig sem teljesen diszkvalifikálni.

A következő felszólaló, *Szabolcs Ottó* docens (OPI) kandidátus szerint a kézirat szerzői és szerkesztői mintha nem tisztázták volna előzetesen magukban, hogy kinek, milyen olvasóknak, illetve olvasói igényeknek készült a kézirat. Meglehetősen vitathatóak az arányok is: egyrésztől nem látható világosan az adatok, a leíró részek illetve az értékelő, elemző részek közötti arány, másrésztől aránytalanságok észlelhetők a magyar történelem és az egyetemes történelem érintkezéseinek tagolásában. E módszertani, stílusi és szerkesztői hiányosságok korrigálhatók — mondotta —. A kézirat konceptuális alapjait érintő nehézségeket nem lát. A konkrét megjegyzések között ő is szóvá tette, hogy Trianonról sokkal többet kellett volna írni, hisz ez olyan hatást váltott ki a magyar tömegekben, amelyre az ellenforradalmi stabilizáció — mint ideológiai és hangulati bázisra — sikerrel építhetett. Elemző értékelésre azért is szükség van, mert másként nem tudjuk megmagyarázni: nehéz lett volna az ellenforradalmi rezsimnek Trianont elfogadva politizálni.

Berend T. Iván egyetemi tanár, akad. I. tag felszólalásában Szabad György néhány megállapításával szállt vitába. El kell ismerni — mondotta —, hogy Szabad György kritikája a nagy történeti ívbe való szerves beillesztés hiányára vonatkozóan általánosságban helyénvaló, ezt maga is a kézirat egyik gyengéjének érzi. Nem tartja azonban megalapozottnak Szabad György elemzését a Monarchia csódtömegének átvételéről, annak társadalmi és gazdasági hatásairól, az egész tárgyalt periódus ilyen optikájú értékelhetőségéről. Ez egyrészt nem könnyíti meg egyáltalán a Horthy-rendszer értékelését, ugyanakkor azt is látni kell, hogy a Monarchia csódtömegének be-

folyása a későbbi fejleményekre korántsem ilyen nagymértékű, ilyen meghatározó. Érveit alátámasztandó csak két dologra hívta fel a figyelmet. A magyar fejlődést Szabad György szerint speciálisan hátráltató Monarchia-csődtömeg nemcsak Magyarországra, hanem a többi utódállamra is rászakadt, pl. a Csehszlovák Köztársaságra is, amelynek a két világháború közti arculata semmilyen vonatkozásban nem hasonlítható a Horthy-rendszerképehez. Ugyanígy nem felel meg a gazdasági handicap túlzott kihatásainak az a tény sem, hogy a Monarchiától örökölt tartozásokat a Horthy-rendszer végül is soha nem fizette vissza.

A kötet kiváló példája annak, hogy lehet egy ország történetét teljesen ábrázolni: gazdaság-, társadalom-, politika- és párttörténet egységében — mondotta *Csizmadia Andor* egyetemi tanár (Pécs), a jogtudományok doktora. Az „egység” kérdésével kapcsolatban jegyezte meg azonnal: vajon a párttörténet túlságos részletezése a kézirat első felében nem eredményezi-e a szerkezet aránytalanságát? — ugyanakkor nem érzik-e a szerzők annak szükségét, hogy a korabeli állami bürokrácia többszínűségére rámutassanak?

Csizmadia Andor ezután több kisebb jogtörténeti hibára, illetve elvégzendő ilyen tárgyú finomítás szükségességére hívta fel a figyelmet. Itt csak a legfontosabbakat emelve ki: szólott arról, hogy — a kötet szerzőinek kijelentéseivel szemben — a kormányzói jogkör, még az 1920 utáni bekövetkezett fokozatos, további bővülés után sem volt olyan széles, hogy királyi jogokhoz hasonlíthatnánk. Így a Vatikánnal kötött 1927-es szerződés is igazolja és arról győz meg bennünket, hogy a kormányzó nem gyakorolt és nem is gyakorolhatott pl. főkegyúri jogokat. — Kisebb hiányosságnak mondotta, hogy a kézirat a zsidóság erőltetett katolizációjának és asszimilálódásának említésekor nem utal arra, hogy milyen sokan tértek át református hitre is.

Sipos Péter kandidátus (Párttörténeti Intézet) a kézirat pozitívumairól szólva elsősorban azt tartotta örvendetesnek, hogy sikerült egy új Horthy-korszak-szemléletet kialakítani, s hogy „ezen belül megszűntek végre az obligát jelzők, kifejezések, külsődleges megállapítások. A kézirat is arra figyelmeztet, hogy a jövőben is el kellene kerülni a megnevező kategóriák körüli adáz és eredménytelen vitákat, hiszen a történeti megismerésben jottányit sem haladunk előre azáltal, ha az adott korszakról folytatott eszmecserek központi kérdése pl. az; vajon a rendszert fasisztának, illetve nem-fasisztának kereszteljük el.

A kézirat néhány problémát hiányosan tárgyal. Nem elemzi megfelelő mértékben, hogy 1919-től kezdődően van az ellenforradalmi berendezkedésnek egy relatíve „demokratikus” vonala is, amelyet nagyrészt a külpolitikai környezet kedvező hatásaként kell értékelnünk (pl. a választójog kiszélesítése). Nem tarthatja kielégítőnek továbbá a fináctöke helyének és szerepének kéziratbeli kidolgozását sem. A fináctökének — Sipos Péter szavai szerint — „sokkal szélesebb kapcsolata van, sokkal nagyobb a jelentősége az ország politikai vezetésében, a közgazdaságban, a társadalmi élet egészében stb., mint azt a kéziratból kiolvashatjuk.”

Felszólalásának hátralévő részében a munkásmozgalom-történeti fejezetekről szolt. Érzése szerint a kézirat a munkásmozgalom funkcióit kissé leszűkíti, azt az osztályharc vagy gazdasági, vagy politikai összeütközési területeiként veszi számba. — Kifogásolta, hogy a Bethlen-Peyer paktum bemutatásából hiányzik annak leszögezése, hogy azt egyik érdekelt fél — sem a kormány, sem az SzDP — nem tartotta be. Téves szerinte az a sommás megállapítás, miszerint az SzDP 1940—41 körül passzivitásba vonult. A Népszava függetlenségi és demokratikus vonala nem kristályosodhatott volna ki a szociáldemokrata pártvezetőség legalábbis hallgatólagos beleegyezése nélkül. Nézete szerint az SzDP vezetőségét elmarasztalni mindenekelőtt azért kell, mert hosszú időn keresztül egész egyszerűen képtelen volt megfelelő politikai programot kidolgozni és közreadni. Ami viszont a KMP-t illeti, a kézirat a párt 1922—24 közötti tevékenységét elnagyolja, nem vizsgálja eléggé behatóan, másrészt azt a helytelen látszatot kelti az olvasóban, mintha a sektás irányvonal követése kizárólag a Komintern hatásának következménye lett volna.

Mészáros Károly docens (Bp.) kandidátus színvonalas, jól sikerült vállalkozásnak mondotta a kéziratot, annak ellenére, hogy abból sok minden hiányzik. A hiányzó kérdések viszont többnyire olyan jellegűek, hogy önálló monografikus feldolgozást igényelnének. Helyenként említette

az ideológiatörténetet, az oktatás, valamint a pártviszonyok történetét. Ezeknek nagyobb helyet kellene szentelni a kötetben. Hiányossága a kéziratnak — mondotta —, hogy míg a gazdaságtörténeti és munkásmozgalom-történeti részekben egységes koncepció húzódik végig, addig a politikatörténeti fejezeteken belül nincs elég összhang. (Példaként utalt a rendszer jellegének nem egységes megítélésére.) — További kimunkálás látszik szükségesnek — mondotta — egyes kisebb egységek esetében is. Alaposabban kellene tárgyalni a Peidl-kormány külpolitikai helyzetét, Horthy kormányzóvá választását, Olaszországnak a Kis-Antant létrejöttében játszott szerepét, Bethlen viszonyát az MSzDP-hez, valamint a Kisgazda Párthoz s végül a Darányi-kormány alatti alkotmányjogi törvényeket.

A világháborús katonai események nem kapták meg az őket megillető helyet a kéziratban — mondotta felszólalásában *Tóth Sándor* kandidátus (Hadtörténelmi Intézet), pedig tulajdonképpen a négy esztendei katonai eseménysorozat volt az, ami eldöntötte Magyarország sorsát. Még szembetűnőbben fogyatékos a félesztendei felszabadító harc esetelése; annak a vizsgálata, vajon miért éppen itt Magyarországon volt olyan erős a német ellenállás, hogy a szovjet hadseregnek az ország felszabadításáért kirívóan magas áldozatot (140 000 halott) kellett hoznia. S itt *Tóth Sándor* egy stiláris kifogást említett: szerinte ui. a rész szerzője túlságosan szenttelenül ábrázolja ezen fontos katonai eseményeket. Még a második világháborús fejezetről szólva mondotta el, hogy szerinte Magyarország részvétele a Jugoszlávia elleni agresszióban nem választotta szét a második világháború egészétől, vagyis a magyar hadbalépés kezdeteként határozottan ezt az eseményt kell megjelölni. Apróbb kiegészítéseket, illetve pontosításokat kell véleménye szerint végrehajtani a Kállai-kormány katonapolitikájának, a győri programnak, illetve egyes személyek rendfokozati megnevezésének tárgyalásakor. Nyilván csak tévedés, amikor a szerzők arról írnak, hogy a Horthy hadseregnek „páncélos hadtestei” lettek volna. A magyar hadsereg kötelékébe csak két páncélos hadosztály tartozott mint ismeretes, a „hadosztály” és „hadtest” egészen más „katonai mértékek”.

Az 1944-es „kingrási kísérlet”-ről *Tóth Sándor* elmondotta: nem ért egyet azzal a felfogással, mely szerint Horthy ingadozása a katonai események alakulására vezethető vissza. Szerinte sokkal inkább azt kell hangsúlyozni, hogy a kormányzó a munkásosztály mobilizálását szeretne volna mindenképp elkerülni. — A Budapest körüli harcok értékeléséhez tartoznék, hogy egyáltalán nem volt véletlen a német hadvezetés szívós ragaszkodása a magyar fővároshoz: ez *Tóth Sándor* szerint a dél-német stratégiai pozíciók, valamint a zalai olajmezők megtartása miatt volt döntő fontosságú.

Csatári Dániel egyetemi tanár (Szeged), kandidátus a kéziratot „impozáns és jelentős alkotás”-nak nevezte, mely átfogó, szintetikus képet tud nyújtani a korszakról, s ugyanakkor sikerrel olvasztotta magába az új kutatási eredményeket. Külön kiemelendő és dicsérendő a kéziratot jellemző egyetemes megközelítési mód. Mégis ezen a ponton is található hiányosságok: például több hangsúlyt kellene fordítani az 1919 utáni új béke-rendszer egész kelet-közép-európai hatására, mindenképp elkerülni, hogy a békék nem tudták a térség demokratikus együttélését biztosítani, s hogy a néprajzi és politikai határok egybe nem esése szította fel végérvényesen a nacionalizmust, a szomszéd népek kölcsönös gyűlölködését.

A belpolitikai kérdések köréből kiemelendő, amit *Csatári* a népfrempolitika kialakulásának körülményeiről mondott. Nagyobb hangsúlyt követel szerinte a népfrempolitika előzménye. S itt nemcsak a Blum-téziseket kell megemlíteni. A kézirat szerinte a Blum-tézisek jelentőségét és hatását egyébként is túlértékeli, miközben megelégedik annak bemutatásával, hogy kommunista oldalon milyen súlyos győtrődéseket váltott ki a népfrempolitikára való átállás, azaz a lemondás az azonnali proletárdiktatúra stratégiájáról.

Borus József kandidátus (Történettudományi Intézet) hozzászólását azonnal a problematikus pontok számbavételével kezdte. Bizonyos szerkesztési egyenetlenségek és nehézségek kétségtelenül szembetűnők a kéziratban — mondotta —: előkerülnek tények, amelyeknek nincs folytatásuk, vagy mások, amelyeknek nincs előzményük stb. . . Megítélése szerint a stílus sem

egységes. Bár az arányokkal nincsen különösebb baj, a gazdasági és társadalomtörténeti részekben a munkások és parasztok életkörülményeiről többet és plasztikusabban kellene írni. — Felszólalásában ezután hadtörténeti kérdésekkel foglalkozott. Úgy látja, hogy a Horthy-rendszer létrehozásában és stabilizálásában oly nagy szerepet játszó tisztikar nem kap az okok és értékelések elemzésekor megfelelő helyet. Téves szerinte az az állítás, miszerint a Horthy-hadsereg tisztikarának egésze képzetlen, modern hadviselésre alkalmatlan lett volna. A Horthy-hadsereg például a vezérkari tisztek képzésében színvonalas volt, az ún. hadrafoghatósági nehézségek nem innen, hanem az ország gazdasági felkészületlenségéből származtak. Így például az országnak nem volt nehézfegyvereket gyártó ipara, s ezért a 2. magyar hadsereg korszerű fegyverzettel és felszereléssel való ellátását és utánpótlását az ország nem volt képes megoldani. A már korábban szóba hozott „kiugrási kísérlet” szerinte azért maradt sikertelen, mert a kormányzó képtelen volt levonni azt a konzekvenciát, amelyet a környező országok vezetői levontak: ezt csak akkor lehet sikerrel és a szövetségesek által is akceptálható módon végrehajtani, ha az ország politikailag és katonailag szembefordul a németekkel.

Pritz Pál főelőadó (MTA) kifogásolta, hogy a vezető politikusok portréi az egyszerű olvasó számára divergálnak, nem egységesek, ellentmondanak egymásnak. Kívánatos lenne ezek egységesítése, a töredezett, széteső, jellemzősfolványok kijavítása. Nem tartja eléggé egyértelműnek a kötet álláspontját a frankhamisítás értékelésénél sem. Precízebb ábrázolást kívánna az 1923-as parlamentfeloszlátás, s hasonlóan a felsőház visszaállításának megítélésére.

Karsai Elek, a Szakszervezetek Levéltárának igazgatója, miután a kézirat érdemeit méltányolta, a rendszer jellegével kapcsolatban tett néhány megjegyzést. A kulcskérdés szerinte annak tisztázása: vajon volt-e Magyarországon katonai diktatúra. Meggyőződése szerint erre csakis nem-mel válaszolhatunk, nemcsak a rendszer későbbi éveiben, hanem már 1919-ben, de 1920-ban is. — Hiányzik a kötetből a közigazgatás reformjáról szóló 1929. évi XXX. tc. jelentőségének kidomborítása. Nem szabad elfelejtenünk, hogy 1886 óta ez lett volna az első ilyen jellegű reform Magyarországon. A második zsidótörvény elemzése hiányos; ennek értékelésében ugyanis nem a százalékos arány a fontos — kiket érint és kiket nem —, hanem az, hogy ez volt az első kifejezetten nem vallási, hanem faji törvény Magyarországon. — További kisebb megjegyzései között említette, hogy célravezető lenne a külpolitika tárgyalását a kéziratban esetleg két részre osztani, mégpedig oly módon, hogy megkülönböztessük egymástól a hivatalos külpolitikát s az ún. kalandor külpolitikát. Ezzel összefüggésben tartotta szükségesnek az 1919 és 1921 közötti külpolitika tárgyalásához pótlólagosan felhasználni az angol—francia hatalmi vetélkedést, mely lényegében a Duna-medencébe való nagyhatalmi behatolás általános problémáit is felvázolhatná.

Pamlényi Ervin kandidátus (Történettudományi Intézet) csak néhány részproblémát érintett. A sokszerzős és lényegében „úttörő jellegű” munka szerkesztési munkájának komoly nehézségeiről szolt, melyekkel még a következő időben is szembe kell nézni a szerkesztőknek, s melyek közül ő itt csak az egységes stílus megtalálásának fontosságát említette.

Egyetértve a korábbi felszólalókkal ő nem érezte teljesen kiegyensúlyozottnak a kézirat eseménytörténeti és elméleti-értékelő részeinek arányát. Ugyanakkor ellene lenne minden olyan törekvésnek, amely az adatok mennyiségének csökkentésével próbálná az aránytalanságot helyrebillenteni a kézirat egyik legfőbb pozitívuma éppen az adatszűrűség, s ezen nem szabad változtatni.

A hozzászólások után a szerzők részéről *L. Nagy Zsuzsa* kandidátus (Történettudományi Intézet), majd *Ránki György* főszerkesztő reagált az elhangzottakra.

L. Nagy Zsuzsa „hasznosnak és gyümölcsözőnek” nevezte az eszmecserét, még akkor is, ha a mondanivaló hangsúlyozása céljából a hozzászólók néhol erősebben fogalmaztak. A vita az egyik, szerinte is leglényegesebb kérdés körül gyűrűzött: hogyan jött létre, és milyen az ellenforradalmi rendszer? Elismerte, hogy a rendszer jellegéről valóban szükséges lenne többet írni. Egy ilyen tisztázó fejezet azonban legjobban az előző kötet végére illeszkednék, a dualizmus korának lezárásaként.

Elismeri, hogy az önálló államiság kérdése — ha nem is ért teljesen egyet a „csödtömeg” vonatkozásában Szabad Györggyel —, nem szerepel kellő súllyal a kéziratban. A hozzászólásokkal ellentétben azonban a fináncsőke és a nagybirtok kérdésében, valamint a katonai diktatúra fogalmáról frottákat megfelelőnek és elégségesnek tartotta.

A szerzői kollektíva nevében *Ránki György*, a kötet főszerkesztője válaszolt a megjegyzésekre, s foglalta össze a vita tanulságait. Miután köszönetet mondott a felszólalóknak a tényszerű bírálatokért, kiegészítésekért, először a kötet egészét érintő kérdésfeltevésekre tért ki. Igen szerencsésnek tartotta, hogy a vita centrumába az elvi kérdések tárgyalásakor nem a faszizmus definíciójának problémájá került. Azért is, mert erről — mint ismeretes — szerteágazó és igen érdekes vita folyik nemzetközi fórumokon is, és egy tényszerű történeti összefoglalás ehhez a vitához hozzájárulhat, de a megoldásra nem biztosíthat megfelelő keretet. Egyetért Sipos Péterrel abban, hogy a lényeg nem a verbális megoldásnak és a fogalom értelmezésének keresése, hanem magának a rendszer működésének leírása.

Az, hogy a kéziratban benne maradtak az eltérő megnevezések, még nem sértheti a koncepció egységét, mert azt a társadalmi rétegződés helyes elvi alapokon nyugvó leírása biztosíthatja. — Jogosnak tartotta azt az igényt, hogy a szerzők mélyítsék tovább az elemző részeket. Ezzel még nem áll szemben a szerzők azon tudatos törekvése, hogy a kötet alapjában leíró jellegű legyen. — A vita egyik legfontosabb tanulságának Ránki György azt tartotta, hogy ismét bizonyosodott: tizenegy szerző munkáját nem lehet, szinte lehetetlen stílusosan és egyéb szempontból is kiegyensúlyozottá, minden részében egységessé formálni. Természetesen az sem biztos, hogy ilyen egysúlyra — nagyméretű összefoglalóról lévén szó — feltétlenül törekedni kell.

Ezek után Ránki György egyenként válaszolt a hozzászólók megjegyzéseire. Elmondotta, nem biztos abban, hogy javasolt „egységes” politikus-portrékra (pl. Horthyról vagy Bethlenről) egy ilyen típusú kötetben egyáltalán szükség van-e. Nem is szólva arról, hogy e portrék elhelyezése milyen szerkesztési nehézségeket adna, s hogy több helyen megtörné a kötet kronológiai rendjét.

Szabad György „friss szellemű” gondolat-felvetéseivel kapcsolatosan Ránki György kitért a történeti folyamatosság problematikájára. A „csatlakozás” és „folyamatosság” nyomonkövetése mellett valóban nagyobb figyelmet lehetne szentelni — több szempontból is — az „újrakezés” mozzanatának, s a kötetben Magyarország helyének, az önálló államiság kérdéseinek megítélésében azonban nem ért egyet. Ránki más oldalról tartja ugyanis fontosnak az önálló államiság problémájának megközelítését, azt tartaná hangsúlyozandónak, hogy ez az önállóság elsősorban kifelé nyilvánult meg, befelé a kontinuitás, a restaurálásra való törekvés volt jellemző. Az önállóság a XIX. században túlnyomórészt illúziókban jelent meg. Az önálló magyar állam létrejöttékor szembe kellett nézni azzal a problémával, hogy a soknemzetiségű Magyarország kérdését nem lehet csak egyoldalról felvetni. Hangsúlyozandónak tartja továbbá, hogy az önálló magyar állam olyan formában jött létre, ahogy soha sem gondolták, és ahogy soha nem is voltak hajlandók elfogadni. — Az „öncsonkítás” problémáját illetően — ideértve a szomszéd országokban élő magyar nemzetiségek kérdését is — teljes mértékben osztja Szabad György véleményét. Elismeri, hogy a zsidókérdéssel is részletesebben kellene foglalkozni, de itt ő azt tartja lényegesnek — ellentétben Szabaddal —, hogy miért nem váltott ki szélesebb körű ellenállást Magyarországon az antiszemitizmus.

Más hozzászólásokra válaszolva elmondotta, hogy a közép- és néprétegek problémájára a jelenlegi megfogalmazásoknál többet nem nyújthat a kötet. — Nem értett egyet Ránki Sipos Péter véleményével, miszerint Magyarországon a fináncsőkének döntő politikai szerepe lett volna. Jogosnak tartotta viszont a hádtörténeti részek és a szerkesztés hiányosságaira vonatkozó kritikai észrevételeket. Megalapozott az az elvárás is, amelyik a munkásság gazdasági harcainak fokozottabb részletezését s általában a munkásmozgalmi fejezetek és a kortörténet szervezését egyútt tárgyalását kéri számon a kötettől.

Elnöki zárzásvában *Pach Zsigmond Pál* kitért a vita néhány kérdésére. Hangsúlyozta, mennyire fontos, hogy a kéziratban az ellenforradalmi hatalmi rendszer jellege és annak módosul-

lásai egységes szemlélet alapján kerüljenek kifejtésre. E szempontból nemcsak magának a történeti folyamat leírásának, hanem a használatos terminológiának is nagy jelentőséget tulajdonít. A kötet által tárgyalt korszaknak a „nagy történeti ívbe” való beillesztésével kapcsolatosan elmondott, hogy szerinte a valódi kérdés az, vajon az önálló nemzeti állam, vagy a nacionalista állameszme kompromittálódott-e az önálló Magyarország 1919 utáni létrejöttében. A kötet végleges formába öntésekor nagy figyelmet kell szentelni a „nemzetközi beágyazás” sokoldalúságára, törekedni kell arra, hogy történelmünk e szomorú szakaszában valódi értékeink mind teljesebben kerüljenek bemutatásra, s külön figyelni kell arra, hogy a munkásmozgalmi fejezetek szervesen illeszkedjenek a köztörténeti tárgyalásba. Nyilván gondot fognak fordítani a kötet szerkesztői a munkálatok legutolsó fázisában a szöveg stílusának csiszolására is.

Végül, mint a sorozatszerkesztőség vezetője reményét fejezte ki, hogy a VIII. kötet szerzői és szerkesztői a következő néhány hónapban rövidesen nyomdakésszé formálják a megvitatott munkát. Ezután megköszönte a résztvevők és a felszólalók közreműködését, s a vitát bezárta.

V. F. J.